

TIESU VARAS KVALITATĪVU REALIZĀCIJU KRIMINĀLTIESVEDĪBĀ IETEKMĒJOŠIE APSTĀKĻI CIRCUMSTANCES AFFECTING QUALITATIVE EXECUTION OF JUDICIAL POWER IN CRIMINAL LITIGATIONS

Iloņa Bulgakova

Dr.iur., asociētā profesore, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ilona.bulgakova@rta.lv,
Rēzekne, Latvija

Abstract. *Representing both judicial and executive powers, institutions and officials take part in criminal litigations. In particular, the courts of the three instances, when executing judicial power, decide on person's guilt or guiltlessness in relevant criminal cases. In pre-trial proceedings, judicial power is manifested through ensuring control on human rights' limitation. In its turn, investigating bodies, which represent judicial power, ensure criminal actions' investigating and submitting. Finally, punitive institutions (like administrative authorities of penal institutions, State probation service, as well as sworn court bailiffs) take part at the stage of executing the criminal punishment in criminal litigation, thus providing with the support implementing judicial power in criminal proceeding.*

The objective of this article is to identify and research the circumstances affecting qualitative implementation of judicial power in criminal litigation, a special attention is paid to the circumstances, which have negative affect on criminal litigation.

The mentioned objective, in the author's opinion, is extremely significant in theory and in practice.

Keywords: *criminal litigation, criminal proceeding, judicial power, quality of judicial power.*

Ievads

Krimināltiesvedībā piedalās gan tiesu, gan izpildu varu pārstāvošas institūcijas un amatpersonas. Konkrēti, triju instanču tiesas, realizējot tiesu varu, izlemj konkrētajās krimināllietās jautājumus par personas vainu vai nevainīgumu, pirmstiesas procesā tiesu vara izpaužas kontroles par cilvēktiesību ierobežošanu nodrošināšanā. Savukārt izmeklēšanas iestādes, kas pārstāv izpildu varu, nodrošina noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu un atklāšanu. Visbeidzot kriminālsodu izpildu iestādes – Ieslodzījuma vietu pārvaldes iestādes, Valsts probācijas dienests, kā arī zvērīnātie tiesu izpildītāji piedalās krimināltiesvedībā kriminālsodu izpildes stadijā, ar to arī sniedzot atbalstu tiesu varas realizācijai kriminālprocesā. Šajā rakstā ar tiesu varas kvalitatīvu realizāciju krimināltiesvedībā tiek saprasta ne tikai tiesu, bet arī pirmstiesas procesā - izmeklēšanas (uz Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Valsts policijas piemēra) un kriminālvajāšanas (Latvijas Republikas prokuratūras) funkciju kvalitatīva realizācija, jo tiesas saņem un izskata no pirmstiesas procesa iestādēm saņemtās lietas.

Raksta mērķis ir izpētīt tiesu varas kvalitatīvu realizāciju ietekmējošus apstākļus krimināltiesvedībā. Galvenais izpētes jautājums – krimināltiesvedību ietekmējošie apstākļi, to iespējamā diferenciācija. Mērķa sasniegšanai autore apskata vairākus literatūras avotus, t.sk. aktuālos normatīvos aktus, apkopo praksē gūtos novērojumus un aktuālos statistikas datus.

Raksta mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi: 1) identificēt tiesu varas kvalitatīvu realizāciju ietekmējošus apstākļus; 2) diferencēt 1.punktā minētus apstākļus pozitīvas un negatīvas ietekmes aspektā; 3) ņemot vērā konstatētus apstākļus ar negatīvu ietekmi, identificēt pastāvošu problēmu mazināšanas vai novēršanas iespējamās formas; 4) ierosināt virzienus krimināltiesvedības kvalitatīvas realizācijas šķēršļu mazināšanai vai novēršanai.

Pētījumā izmantota literatūras un normatīvo aktu analīzes metode, statistikas analīzes metode, dedukcijas metode, kā arī socioloģiskā novērošanas metode (raksta autore strādā juridiskajā praksē krimināltiesvedībā, pārstāvot un aizstāvot klientu tiesības kriminālprocesos).

Krimināltiesvedību ietekmējošo apstākļu klasifikācija

Atbilstoši likumam „Par tiesu varu” tiesu varu krimināltiesvedībā, civilajā un administratīvajā procesā realizē visu instanču vispārējās jurisdikcijas tiesas, specializētās administratīvās tiesas, Satversmes tiesa. Atsevišķi likums izdala arī specializētās Kara tiesas. Šobrīd profesionālajās aprindās un sabiedrībā tiek apspriests Tieslietu ministrijas ierosinājums izveidot specializētas tiesas, kas izskatītu ar korupciju saistītas un ekonomisko noziegumu lietas.

Neapšaubāmi, ka tiesu varu realizējošo tiesu darbību var ietekmēt vairāki faktori jeb apstākļi. Šādu faktoru ietekme var izpausties kā pozitīvā, tā arī negatīvā veidā.

Autores rakstā “Krimināltiesvedības kvalitātes kritēriji un to pilnveide” (raksts publicēts 2017.gadā) tika izdarīts mēģinājums teoretizēt krimināltiesvedības kvalitātes kritērijus šādi: likuma jeb normatīvu aktu kvalitāte; izmeklēšanas pirmstiesas procesā kvalitāte; kriminālvajāšanas kvalitāte; cilvēktiesību ierobežojumu kontroles pirmstiesas procesā kvalitāte; aizstāvības kvalitāte; iztiesāšanas kvalitāte (*Bulgakova, 2017*).

Monogrāfijas “Kriminālprocesuālā noziegumu izpēte: sistēma un tās kvalitāte” autors O.Bajevs analizējot tiesvedības kvalitātes jautājumu, iedala tiesas kļūdas analītiskajās (izzināšanas) un operācijas (darbības) kļūdas. Pie analītiskām kļūdām minētais autors pieskaita šādas kļūdas: faktisko apstākļu nepareizs novērtējums; nepareizs inkriminēta nozieguma krimināltiesisks novērtējums jeb noziegumu kvalifikācija; nepareizs apsūdzētās personas sociālās bīstamības novērtējums, kā rezultātā var sekot apsūdzētā personībai neatbilstoša soda noteikšana. Savukārt pie darbības kļūdām minētais autors pieskaita: profesionālu un citu procesa dalībnieku tiesību un likumīgu interešu neievērošana; pierādīšanas kļūdas, t.sk. nepieļaujamo pierādījumu izmantošana, kas lietā iekļauti pirmstiesas procesā; nepamatoto procesuālo lēmumu iztiesāšanas laikā pieņemšana; nelikumīga un/vai nepamatota gala procesuāla nolēmuma (spriedums, lēmums) pieņemšana (*Баев, 2007*).

Šķiet, ka mūsu valsts Krimināllikuma 46.pantā otrajā un trešajā daļā ir ietverti precīzi kritēriji soda veida un soda apmēra noteikšanai. Kriminālprocesa likuma 405.pantā ir paredzēti lēmumam par personas saukšanu pie kriminālatbildības (apsūdzībai) izvirzāmie kritēriji, tāpat Kriminālprocesa likuma 511., 512.pantā ir paredzētas tiesas spriedumam izvirzāmās prasības (t.sk. materiālo un procesuālo normu ievērošanas pienākums). Taču praksē joprojām sastopamas problēmsituācijas ar atbilstoša soda veida un mēra noteikšanu, apsūdzētā un/vai cietušā tiesību uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā, uz lietas pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Autore uzskata, ka faktoru, kas ietekmē tiesu varas efektīvu realizāciju termiņa ziņā iedalījums varētu būt objektīvajos un subjektīvajos. Objektīvi faktori ir tie, kas radušies nevis procesa dalībnieka, tiesas rīcības rezultātā, bet gan tie, kas pēc būtības varētu būt novēršami iepriekšējā procesa stadijā/posmā. Proti, procesuālo un materiālo tiesību normu nepareizās piemērošanas rezultātā pieļautās kļūdas pirmstiesas procesā (piemēram, izmeklēšanas darbība – uzrādīšana atpazīšanai izdarīta pēc personas fotogrāfijas, nevis tieši uzrādot to atpazīstamajam, kaut gan šķēršļu tam nebija; ekspertam uzdodamie jautājumi pārsniedz eksperta kompetenci vai attiecas uz lietas apstākļu juridisko novērtējumu; drošības līdzekļa piemērošana, balstoties uz vispārējām norādēm no Kriminālprocesa likuma par personas iespējamo jaunu noziegumu izdarīšanu vai izvairīšanos no pirmstiesas procesa; apsūdzības sagatavošana, neievērojot Kriminālprocesa likuma 405.panta prasības attiecība uz noziedzīga nodarījuma faktisko apstākļu aprakstu; apcietinājuma pārskatīšana, neievērojot Kriminālprocesa likuma 281.pantā paredzēto divu mēnešu termiņu).

Ievērojamā ietekme uz krimināltiesvedības kvalitāti ir izmeklēšanas, prokuratūras un tiesas darba organizācijai. Piemēram, pastāv būtiskas atšķirības lietu izskatīšanas tiesas sēdēs plānojumam dažādas pirmās instances tiesās. Piemēram, vienas tiesas tiesnesis plāno tiesas sēdi

uz vienu sēdi uz priekšu, katrā nākamajā sēdē lemjot par kārtējās tiesas sēdes datumu un laiku, citas tiesas vai tās pašas tiesas tiesnesis plāno sēdes visam kalendārajam gadam (atkarībā no lietas apjoma), vēl citos gadījumos – plānojot tiesas sēdes visam procesam (t.sk. uzklusot procesa dalībnieku viedokļus par nepieciešama laika patēriņa daudzumu, procesuālo darbību nepieciešamo daudzumu pašā pirmajā tiesas sēdē).

Trūkumi un kļūdas pirmstiesas procesa un iztiesāšanas darba organizācijā ietekmē arī procesa norisi un pašu tiesvedību kopumā. Pēc vairāku pētīnieku iepriekš izteiktajiem viedokļiem, tieši tiesvedībā tiesā pieļautās procesuālā un materiāla rakstu kļūdas ir redzamākas un var būt pakļauti skaitliskai izpētei. Tas izskaidrojams ar likuma “Par tiesu varu” prasībām publiskot tiesu nolēmumus, un līdz ar to arī tiesu prakses un judikatūras arvien plašāku pieejamību anonimizēto nolēmumu veidā (www.tiesas.lv; www.at.gov.lv). Izskaidrojums varētu arī slēpties statistikas datu pieejamībā, tādējādi traucējot iespējām pētniekiem saredzēt attiecības starp notiesājošiem spriedumiem un attaisnojošiem spriedumiem, statistikas datu pieejamība par lietām, kurās valsts apsūdzības uzturētājs atteicas no apsūdzības uzturēšanas, statistikas datu pieejamība par spriedumu pārsūdzību, par spriedumu stāšanos likumīgā spēkā un lietu jaunu izskatīšanu sakarā ar jaunatklātajiem apstākļiem.

Krimināltiesvedības statistikas datu apskats krimināltiesvedības kvalitātes kontekstā

Augstākās tiesas pārskatā par tās darbu 1996.-2016.gadā redzams, ka, salīdzinot ar 1996.gadu, būtiski pieaudzis un no 2003. līdz 2014.gadam saskatāma tendence pieaugt izskatāmo lietu skaitam uz vienu tiesnesi. Ja 1996.gadā šādu lietu skaits uz vienu Senāta Krimināllietu departamenta tiesnesi bija 47 lietas, tad jau 2014.gadā tās bija 138 lietas, 2016.gadā skats sarucis līdz 94 lietām uz vienu tiesnesi. Visa laika periodā tiesnešu kopējais skaits svārstījās no 6 līdz 8 tiesnešiem (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts, 2019.*).

Ģenerālprokuratūras pārskatā par 2018.gadu statistikas datus atspoguļotas ziņas par krimināllietām, kurās tiesas pieņēma attaisnojošus spriedumus vai prokurors atteicās no apsūdzības uzturēšanas, vai lieta izbeigta uz personu rehabilitējoša pamata pēc Kriminālprocesa likuma 377.panta 1., 2.punkta (*Latvijas Republikas Prokuratūra, 2019.*). Tātad 2018.gadā šādu lietu skaits bija 91 (kas par 43 lietām jeb 32,1% mazāk, nekā iepriekšējā gada periodā, proti, 2017.gadā šādu lietu skaits veidoja 134 lietas no kopējo tiesai nodoto lietu skaita). Savukārt pieaudzis to lietu skaits, kurās ir attaisnojošie spriedumi, bet personas atradās apcietinājumā, t.i., 16 lietas (salīdzinot ar 2017.gadu šādu lietu skaits bija 6). Neapšaubāmi par prokuratūras darba kvalitātes pieaugumu liecina arī statistikas dati par atceltajiem izmeklēšanas iestāžu lēmumiem atteikt uzsākt kriminālprocesu. 2018.gadā šādu lēmumu skaits bija 2090 (salīdzinot ar 2017.gadu, vērojams pieaugums par 649 gadījumiem jeb 45%). Palielinājies arī izmeklētājiem dotu norādījumu skaits no 13536 gadījumiem 2017.gadā līdz 18 tūkstošiem 2018.gadā, turklāt statistikas rādītājos tiek atsevišķi izdalīti gan rakstiski, gan mutiski sniegti norādījumi (rakstiski 7764 un mutiski norādījumi 10396, kopumā pieaugums salīdzinot ar 2017.gadu ir par 34,2%).

Savukārt, aplūkojot Valsts policijas statistikas datus, jākonstatē, ka tie nav pilnīgi un nesniedz priekšstatu par kvalitatīvu vai nekvalitatīvu izmeklēšanu, kaut gan izmeklēšanas kvalitātes problēmas atspoguļotas prokuratūras statistikas rādītājos un tiesu praksē, arī Augstākās tiesas publicētajā judikatūrā. 2019.gadam Valsts policija izvirzīja vairākas prioritātes, to starp arī izmeklēšanas kvalitāte ir izvirzīta citu prioritāšu vidū (*Valsts policija, 2019.*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Tiesu varas kvalitatīvu realizāciju krimināltiesvedībā ietekmējoši faktori, var būt klasificēti pēc vairākiem kritērijiem, konkrēti: 1) atkarībā no procesa norises ilguma; 2) atkarībā no

procesa dalībnieka paustas tiesiskās/prettiesiskās intereses; 3) atkarībā no iedarbības uz tiesvedību veida un rezultāta. Nav izslēdzama arī citu kvalitātes kritēriju izdalīšana minētajā klasifikācijā.

2. Atkarībā no procesa norises ilguma, faktori var būt sīkāk iedalīti kā objektīvajos, tā arī subjektīvajos. Atkarībā no procesa dalībnieka tiesiskās/prettiesiskās intereses, faktori var būt iedalīti kriminālprocesa tiesisku norisi veicinošajos un procesa tiesisku norisi neveicinošajos jeb „bremzējošajos”. Savukārt pēc iedarbības uz tiesvedību veida un rezultāta tie var iedarboties gan negatīvi, gan pozitīvi.
3. Tiesu prakses statistikas dati liecina par tiesu pieaugošu darba apjomu pēdējo piecpadsmitdivdesmit gadu laikā. Prokuratūras statistikas pārskats par 2018.gadu liecina par prokuratūras darba kvalitātes pieaugumu un uzmanības pastiprināšanu izmeklēšanas darba uzraudzības jomā. Savukārt Valsts policijas statistikas pārskats par 2018.gadu, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, liecina par uzmanību pievēršanu izmeklēšanas kvalitātei, kas ir izvirzīta kā viena no 2019.gada Valsts policijas darbības prioritārajiem virzieniem.
4. Saskaņā ar darba organizācijas problēmas, nodrošinot nepieciešamu un optimālu tiesnešu skaitu attiecīgajā tiesā, saskaņā ar trūkumi vienmērīga darba sadalījumā pirmās un apelācijas instances tiesās Rīgas reģionā salīdzinot ar pārējiem reģioniem, tiesnešu (arī citu procesa virzītāju) darba motivācijā. Acīmredzot jāpievērš uzmanība procesa virzītāju (īpaši tiesnešu) darba motivācijas mehānismu pilnveidei. Piemēram, tiesnesim strādājot visu instanču tiesās, it īpaši tajās tiesās, kurās ir saskaņā ar paaugstinātās slodzes apstākļi.
5. Kopumā jāsecina, ka no tā, cik efektīvi un kvalitatīvi darbojas konkrētajos kriminālprocesos iesaistītās, tiesu varu pārstāvošās institūcijas un amatpersonas, ir atkarīga konkrētas krimināllietas kvalitāte un arī kopumā – visas krimināltiesvedības kvalitāte.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.): LR likums ar groz. līdz 01.01.2019. <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>, sk.15.04.2019.
2. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005.). LR likums ar groz. līdz 25.10.2018. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>, sk.15.04.2019.
3. *Krimināllikums* (17.06.1998.). LR likums ar groz. līdz 07.11.2018., <http://www.likumi.lv/doc.php?id88966>, sk.15.04.2019.
4. Bulgakova, I. (2017). Krimināltiesvedības kvalitātes kritēriji un to pilnveide. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 4, 19.-31.lpp.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts (2019). *Augstākās tiesas darbības rādītāji 2018.gadā: kopsavilkums*. www.at.gov.lv/tiesvediba/statistika/2018, sk. 30.04.2019.
6. Latvijas Republikas Prokuratūra (2019). *Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti 2018.gadā*. www.lrp.gov.lv/lv/noderigi/statistika, sk. 30.04.2019.
7. Valsts policija (2019). *2018.gada pārskata prezentācija*. http://www.vp.gov.lv/faili/jauna_mape/vp_2018_gada_parskats.pdf, sk. 30.04.2019.
8. Баев, О.Я. (2007). *Уголовно-процессуальное исследование преступлений: система и её качество*. Москва: Издательство «Юрлитформ». 200 с.

Summary

Factors influencing qualitative implementation of judicial power in criminal litigation can be classified according to several criteria, in particular: 1) depending on duration of the proceeding; 2) depending on legal/illegal interests expressed by the trial participant; 3) depending on the method and result of effect on litigation. Formulation of other quality criteria in this classification is not excluded.

Depending on duration of the progress of proceeding, the factors can be subdivided into objective and subjective ones. Depending on legal/illegal interests expressed by the trial participant, the factors can be subdivided into those facilitating to the legal proceeding and non-

facilitating to legal proceeding. Depending on the method and result of effect on litigation, the facts can affect positively or negatively.

Statistic data of court practice evidences on increasing amount of work within fifteen-twenty years' period. Statistic report on 2018 by the General Prosecutor's Office evidences on quality increase in General Prosecutor's Office work and intensifying the focus on investigating activity in the sphere of control. In its turn statistic data on 2018 by State Police, in contrast to the previous years, evidences on close focus on quality of investigation, which was set as one of prioritized issues in State Police activity for 2019.

On that, how qualitatively work legislative acts regarding ensuring qualitative implementation of judicial power and how the mentioned norms are implemented in life, much depends how effectively and qualitatively will work the institutions involved into the court litigation and representing court power, as well as officials in particular criminal proceedings, and quality of certain criminal cases. The positive outcome is expected in case of total increase of quality to every aspect of criminal litigation.